



ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(This article was checked by iThenticate.)

Gönderim Tarihi: 10.10.2021 | Kabul Tarihi: 1.11.2021

**Seyyah Şair Ebû Dülef el-Hazrecî ve Makâmât Geleneğindeki Rolü**  
**- Traveler Poet Abû Dulaf al-Khazrajî and His Role in The Tradition of Maqâmat -**  
**Zeynel Abidin SOYSAL\***

**Atf/Citation:** SOYSAL, Zeynel Abidin. "Seyyah Şair Ebû Dülef el-Hazrecî ve Makâmât Geleneğindeki Rolü [Traveler Poet Abû Dulaf al-Khazrajî and His Role in The Tradition of Maqâmat]". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Journal of Düzce University Faculty of Theology]* 5/2 (Güz 2021): 182-200.

**Öz**

Ebû Dülef Mis'ar b. Mühelhil el-Hazrecî (ö. 390/1000), Mütenebbî (ö. 354/965) ve Ebû Firâs el-Hamdânî (ö. 357/968) gibi şair, Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö. 414/1023) ve Bedüzzaman el-Hemedânî (ö. 398/1008) gibi edebiyatçı, Mes'ûdî (ö. 345/956) ve Makdisî (ö. 390/1000) gibi coğrafyacı ve İbnü'l-'Amîd (ö. 360/970) ile Sâhib b. 'Abbâd (ö. 385/995) gibi idareci ve şair şahsiyetlerin yaşadığı hicri dördüncü asırda yetişmiş önemli bir şair ve seyyahdır. Dönemin yönetici sınıfıyla kurduğu irtibat sayesinde çıktığı Çin, Doğu-Batı Türkistan ve Hindistan seyahatleri sonucunda *er-Risâletü'l-Ülâ/İlk Risâle*; Azerbaycan, İran ve Ermenistan gezilerinin ardından ise *er-Risâletü's-Sâniye/İkinci Risâle* eserlerini kaleme almıştır. Bu risâlelerde, müşahede ettiği yerlerin siyasi, sosyal, dînî, ekonomik ve sanatsal yapılarına dair önemli birçok bilgiyi kayıt altına almıştır. Sâhib b. 'Abbâd'a ithaf ettiği ve "Benû Sâsân" denilen grubun edebiyat üzerinden insanlardan para koparma yöntemlerini açıkladığı *el-Kasîdetü's-Sâsâniyye* kasidesiyle de gerçek şair kimliğini ortaya koymuştur. Bu zengin kültürel karakteri ile Ebû Dülef, Arap edebiyatı tarihine, yeni bir edebî nesir türü olan, "makâmât" sanatını kazandıran Bedüzzaman üzerinde en fazla etkili olan şahsiyetlerdendir.

**Anahtar Kelimeler:** Arap Dili ve Belâgatı, Ebû Dülef, *er-Risâletü'l-Ülâ*, *er-Risâletü's-Sâniye*, *el-Kasîdetü's-Sâsâniyye*, Makâmât.

**Abstract**

Abû Dulaf Mis'ar b. Muhelhil al-Khazrajî (d. 390/1000) is an important poet and traveler who grew up and lived in the 4th century AH (that is 10th century CE) with poet such as Mutanabbî (d. 354/965) and Abû Firâs al-Hamdânî (d. 357/968), a writer such as Abû Hayyân at-Tavhîdî (d. 414/1023) and Badî' al-Zaman al-Hamadhânî (d. 398/1008), a geographer such as Masûdî (d. 345/956) and Maqdisî (d. 390/1000) and like Ibn al-'Amîd (d. 360/970) and Şahib b. 'Abbâd (d. 385/995) where rulers and poets. He wrote *al-Risâlatu'l-Ülâ* (the First Risala) as a result of his travels to China, East-West Turkestan and India, and *al-Risâletu't-Thanîyâ* (the Second Risala) after his trips to Azerbaijan, Iran and Armenia which he came out of thanks to his contacts with the ruling class of the period. In these treatises, he recorded many important information about the political, social, religious, economic and artistic structures of the places he observed. He revealed his real poet identity with *al-Qasîdatu's-Sâsâniyya* which he dedicated to Şahib b. 'Abbâd and explained the methods of extracting money from people through literature by the group called "Banû Sâsân". With this rich cultural character, Abû Dulaf is one of the most influential figures on Badî' al-Zamân who brought the art of "maqâmat", a new type of literary prose, to the history of Arabic literature.

**Keywords:** Arabic Language and Rhetoric, Abû Dulaf, *al-Risâlatu'l-Ülâ*, *al-Risâletu't-Thanîyâ*, *al-Qasîdatu's-Sâsâniyya*, Maqâmat.

\* Arş. Gör., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı [Research Assistant, Şırnak University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language And Rhetoric], [abidinsoysal@gmail.com](mailto:abidinsoysal@gmail.com), ORCID: 0000-0002-5086-8022.

## Giriş

Büveyhîler'in 334/945 yılında hilafetin merkezi Bağdat'a girmesiyle İslâm dünyasındaki siyasi birlik dağılmış ve hilafet merkezinden bağımsız birçok devlet kurulmuştur. Büveyhîler Fars, Hûzistan, Kirman, Cibâl ve Irak;<sup>1</sup> Hamdânîler Halep ve Musul; İhşîdîler Mısır ve Şam; Fâtîmîler Afrika ve Fas; Emevî hanedanından II. Abdurrahman en-Nâsır Endülüs; Sâmânîler Horasan; Karmâtîler Yemâme ve Bahreyn; Deylemîler ise Taberistan ve Cürcân bölgelerini kontrol etmekteydiler.<sup>2</sup> Ancak siyasî açıdan bu kadar parçalı olan İslâm âlemi din, dil, kültür ve medeniyet bileşenleri etrafında buluşabiliyordu.<sup>3</sup> Zira bu siyasî bölünmeler coğrafî anlamda bir daralmaya sebep olmamış ve İslâm birliği tüm bu farklı yönetim şekillerine rağmen devam edebilmiştir.<sup>4</sup> Bunun bariz bir göstergesi olarak bir Müslüman sahip olduğu kimlikle hiçbir kısıtlama ve engele maruz kalmadan tüm bu İslâm beldelerinde güven içerisinde seyahat edebiliyordu. Öyle ki bu asırda Yâ'kubî (ö. 292/905'ten sonra), Mes'ûdî, Makdîsî, İbn Havkal (4/10. yüzyıl), İbn Fadlân (ö. 310/922'den sonra), İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995), Muhammed et-Terîhî (ö. 363/963), İbnü'l-Fakîh ((3-4./9-10. yüzyıl), Bîrûnî (ö. 453/1061) ve Ebû Dülef el-Hazrecî gibi seyyah ve coğrafyacı kimliğine sahip önemli âlimler yetişmiştir.<sup>5</sup>

Hicri dördüncü asır, aynı zamanda şiirin gelişme gösterdiği ve Mütenebbî, Şerîf er-Radî (ö. 406/1015), Ebû Firâs el-Hamdânî, Sülemî (ö. 394/1004)<sup>6</sup> ile Ebü'l-'Alâ el-Ma'arrî (ö. 449/1057) gibi büyük şairlerin yetiştiği; Kâdı Cürcânî (ö. 392/1001-1002), Ebû Hayyân et-Tevhîdî, Bedüzzâman el-Hemedânî ve Se'âlibî (ö. 429/1038) gibi büyük edebiyatçıların ve İbnü'l-'Amîd ile Sâhib b. 'Abbâd gibi idareci, şair ve edebiyatçı şahsiyetlerin yaşadığı bir asırdır. Bu asırda yaşayan ve kendisi de önemli bir "şair" ve "seyyah" olan Ebû Dülef, dönemin önemli devlet adamlarıyla kurduğu irtibat sayesinde çıktığı Çin ve Hindistan yolculukları sonucunda *er-Risâletü'l-Üllâ/İlk Risâle*; Azerbaycan, İran ve Ermenistan gezilerinin ardından ise *er-Risâletü's-Sâniye/İkinci Risâle* eserlerini kaleme almıştır. Büveyhî veziri Sâhib b. 'Abbâd'a ithaf ettiği ve dönemin sosyal oluşumlarına dair önemli bilgiler ihtiva eden *el-Kâsîdetü's-Sâsâniyye* kasidesiyle de gerçek "edip" ve "şair" kimliğini kanıtlamıştır. Bu kültürlü ve güçlü karakteri ile Ebû Dülef, Arap edebiyatı tarihine, yeni bir edebî nesir türü olan, "makâmât" sanatını kazandıran Bedüzzâman üzerinde en fazla etki bırakan karakterlerden biridir.

## 1. Hayatı

Doğum ve ölüm tarihi tam olarak bilinmeyen hicri 4. yüzyılda yaşayan Ebû Dülef Mis'ar b. Mühelhil el-Hazrecî el-Yenbu'î genel kabule göre 390/1000 yılı civarında vefat etmiştir. Doğum yeri tam bilinmeyen Ebû Dülef'in nispetine bağlı olarak Medinelî olma ihtimalinin yüksek olduğu kabul edilir.<sup>7</sup> Zira kendisi ensâr kabilesi Hazrec'e ve Medine'nin kuzeybatısındaki Yenbu'u'n-Nahl olarak da

<sup>1</sup> Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6/496-500.

<sup>2</sup> Adam Mez, *el-Hadara'l-İslâmiyye fi'l-karnî'r-râbi'i'l-hicrî ('Asrî'n-nahda fi'l-İslâm)*, çev. Muhammed Abdülhâdi Ebu Reyde (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, ts.), 1/19.

<sup>3</sup> Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, *Mesâdirü'l-mektebeti'l-edebîyye* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 68.

<sup>4</sup> Mez, *el-Hadara'l-İslâmiyye*, 1/21.

<sup>5</sup> Mez, *el-Hadara'l-İslâmiyye*, 2/9-17.

<sup>6</sup> Hafâcî, *Ebû Dülef: 'Abkariyyun min Yenbû* (Riyad: el-Mektebetü's-Sagîre, 1986), 75.

<sup>7</sup> İnci Koçak, "Mis'ar b. Mühelhil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30/176-177.

bilinen Yenbu<sup>8</sup> şehrine nispet edilmektedir. Tarih kitaplarında, Hazreç kabilesinden olan bazı kişilerin bu bölgeye gelerek yerleştikleri nakledilir. Abdülmün'im Hafâcî'ye göre Ebû Dülef'in ailesi de buraya gelip yerleşen Hazreç kabilesindedir.<sup>9</sup> Ebû Dülef'in nesebi her ne kadar büyük Arap kabilelerinin yaşadığı "Yenbu" şehrine dayandırılrsa ve bazı araştırmacılar da onun aslen Arap olduğunu<sup>10</sup> iddia etseler de onun Arap olduğu kesin değildir.<sup>11</sup> Dönemin önemli ilim, edebiyat ve şiir merkezlerinden biri olan "Yenbu" şehrinde yetişen Ebû Dülef şair olarak ön plana çıkarken tabip ve müneccim olarak da bilinir. Buradan ayrılan Ebû Dülef, Sâmânî hükümdarı Nasr b. Ahmed'in (301-331/914-943) sarayına şair olarak alınır. Onun sarayla irtibatının nasıl kurulduğu tam bilinmemekle beraber âlim ve şairlere büyük önem veren Sâmânî veziri Ebû Abdullah el-Ceyhânî<sup>12</sup> tarafından kâtip olarak saraya alındığı kabul edilir. Ebû Dülef'in sarayda aynı zamanda elçilik görevini de ifa ettiği görülür. Zira bu dönemde Hindistan'dan Sâmânî başkenti Buhârâ'ya gelen bir heyetle yapılan görüşmelerden sonra Ebû Dülef dönüşte onlara eşlik etmek için gönderilmiştir.<sup>13</sup> Aynı şekilde o, 331/942 yılında Buhârâ'ya gelen Çin heyetiyle birlikte Çin yolunu tutmuştur.<sup>14</sup> Kaleme aldığı *er-Risâletü'l-Ülâ* ve *er-Risâletü's-Sâniye* eserleri de bu seyahatlerin meyveleridir.<sup>15</sup>

Ebû Dülef daha sonra Sâmânî sarayından ayrılarak Büveyhîlerin o dönem hâkim olduğu Bağdat, Rey ve İsfahan gibi önemli şehirlere intikal eder. Burada ilk olarak meşhur Büveyhî veziri İbnü'l-'Amîd ile irtibat kuran Ebû Dülef vezir tarafından hürmet görür.<sup>16</sup> Zira Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin "*Ahlâkü'l-vezîreyn*" kitabında aktardığı üzere İbnü'l-'Amîd, Ebû Dülef ile ilgili şu övgü dolu sözleri sarf eder:

"Ebû Dülef'in kim olduğunu bilir misiniz? Onun muzipliğine öyle bakmayın, zira bunun ardında duran bir ciddiyet vardır. Şayet bu hakikati görmek isterseniz ihtiyaçlarınızla ilgili ona başvurun! Zira bunlar ona ulaşmadan sorunu çözdüğünü görürsünüz. O, Allah'ın kendisinde hem değerlendirme hem ifade, hem dava hem beyyine, hem söz hem hüccet, hem güven hem vefa ve hem dürüstlük hem de şefkat sıfatlarını cem ettiği bir yiğittir."<sup>17</sup>

<sup>8</sup> Yenbu' şehriyle ilgili tarihî ve coğrafi bilgiler için Hamdün el-Câsir'in "*Bilâdu Yenbu*" kitabı ile "*Cezîretü'l-Arab fi'l-karnî'l-işrîn*" gibi kitaplara bakılabilir. Hafâcî, *Mesâdirü'l-mektebeti'l-edebiyeye*, 79.

<sup>9</sup> Hafâcî, *Mesâdirü'l-mektebeti'l-edebiyeye*, 78-79.

<sup>10</sup> Bu iddialar için bk. Şakir Lu'aybî, "Mukaddime li rihleley Ebî Dülef Mis'ar b. Mühelhil el-Hazrecî el-Yenbuî (Havâley m. 942-952)", *Mecelle Fasliyye Muhakkeme* 2/3 (2013), 47; İvad el-Ahmed, "Ebû Dülef el-Hazrecî: Şairen ve rehhaleten ve batalan", *İttihadü'l-Küttabi'l-Arab* 45/542 (2016), 183.

<sup>11</sup> 'Alyan Abdülfettah el-Câlûdî, "er-Risâletani'l-Ülâ ve's-Sâniye li'r-rehhâle Ebî Dülef el-Hazrecî fi'l-karnî'r-râbi'il-hicri (el-aşri'l milâdi): el-'Ard ve't tahlîl", *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye li't-Târih ve'l-Âsâr* 9/2 (2015), 2-3.

<sup>12</sup> Hamevî, Ceyhân'ın Horasan şehirlerinden olduğunu ve saygın bir edebiyatçı olan Sâmânî vezirinin de buralı olduğunu ifade eder. Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1995), 2/202. Büyük bir âlim ve coğrafyacı olan vezir Ceyhânî'nin Nasr b. Ahmed'in hükümdarlığı boyunca vezirlik görevini ifa ettiği ve yedi ciltten oluşan "*el-Mesâlik ve'l-memâlik*" kitabı başta olmak üzere birçok eser telif ettiği zikredilir. Bk. Câlûdî, "er-Risâletani'l-Ülâ ve's-Sâniye", 3-4.

<sup>13</sup> Hafâcî, *Mesâdirü'l-mektebeti'l-edebiyeye*, 80-82.

<sup>14</sup> Zeki Muhammed Hasan, *er-Rehhâletü'l-müslimûn fi'l-usûri'l-vustâ* (Kahire: Hindâvî, 2012), 27.

<sup>15</sup> Ebû Dülef Mis'ar b. Mühelhil el-Hazrecî el-Yenbuî, *er-Risâletü'l-Ülâ li Ebî Dülef Mis'ar b. Mühelhil el-Hazrecî el-müteveffâ evâhire'l-karnî'r-râbi'i'l-hicri: Dirâse ve tahkîk*, thk. Murayzin Said Murayzin 'Useyrî (Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, 1995), 13.

<sup>16</sup> Hafâcî, *Mesâdirü'l-mektebeti'l-edebiyeye*, 83-85.

<sup>17</sup> Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî, *Ahlâkü'l-vezîreyn (Mesâlibü'l-vezîreyn): Ahlâkü Sâhib b. Abbâd ve İbni'l-'Amîd*, thk. Muhammed b. Tavî et-Tancî (Beyrut: Dâru Sâdir, 1992), 444.

Ebû Hayyân'ın aktardıklarından anlaşıldığına göre İbnü'l-'Amîd hastalığa yakalandıktan sonra Ebû Dülef'in kendisini tedavi etmesini bekler. Fakat Ebû Dülef onun beklentilerine cevap veremez ve vezirin hastalığı daha da ilerler.<sup>18</sup> Bunun üzerine vezir ona çok sinirlenir ve onu şiddetli şekilde yeren bir risâle kaleme alır. İbnü'l-'Amîd bu risâlesinde öncelikle Ebû Dülef'in nesebini meşhur filozof tabip Ebû Bekir er-Râzî'ye (ö. 313/925) dayandırmasına şu sözlerle karşı çıkar:

“Sen Muhammed b. Zekeriyâ'nın kızı cihetinden hısmılığını iddia ediyorsun. Halbuki ben Muhammed'i gördüm ve kendisi geride herhangi bir kız çocuğu bırakmadı. Şayet onun bir kızı varsa ve o kız da bir çocuk doğurmuşsa, sende toplanmış kötülük ve seni kuşatmış kusurlardan ötürü o kişi sen olamazsın.”<sup>19</sup>

Vezir, Ebû Dülef'e yönelttiği tenkitlerini şu sert sözlerle noktalar:

“Senin ilmine ihtiyaç duydum fakat sen ahdime ihanet ettin. Ben, sana ikramda bulunurken sen benden yüz çevirdin. Ben, sana her şeyimi feda ederken sen, benden cüzünü bile esirgedin. Kendileri hakkında hüsn-ü zan beslenen nice kişiler var ki, maalesef, bunun aksi çıkar. Seninle tanışıklığım en azından senin gibilerden uzak durmam konusunda bana katkı sağladı.”<sup>20</sup>

Ebû Hayyân, Ebû Dülef'e vezirin bu sözlerine karşı nasıl mukabele ettiğini sorduğunu onun da şöyle dediğini aktarır:

“Müsveddede bir şeyler yazıp çizdim, ancak onu izhar etmeye cesaret edemedim. Zira onun gücünden, gazabından ve edeceği fenalıklardan korktum. Zamane yöneticilerde zuhur eden şey, reayaya kin beslemek ve onların hizmet ve itaatteki haklarını tanımamaktır.”<sup>21</sup>

İbnü'l-'Amîd ile arası açılrsa da Ebû Dülef ondan sonra vezaret makamına getirilen ve Büveyhî vezirlerinin en etkili isimlerinden olan Sâhib b. 'Abbâd (ö. 385/995)<sup>22</sup> ile iyi bir dostluk ilişkisi kurarak İsfahan ve Rey'deki meclislerine iştirak eder.<sup>23</sup> Se'âlibî (ö. 429/1038) bu hususta şunları kaydeder:

“Kendisi (Ebû Dülef), Sâhib'in huzuruna sürekli olarak gelir ve yanında çokça kalırdı. Onun etrafında toplananların arasına katılarak ona hizmette bulunur, geçimini sağlar ve yolculuklarında onun kitaplarından istifade ederdi.”<sup>24</sup>

Se'âlibî, Sâhib b. 'Abbâd'ın “Benû Sâsân” denilen taifenin dilencilik noktasında başvurdukları yolları ve kullandıkları dili iyi bildiğini ve bu tür şeyleri sevdiğini zikreder. Öyle ki Ebû Dülef'in de bu konuda mahir olması oldukça hoşuna gider ve ikisi kendi aralarında meclistikelerin anlamadığı şekilde sohbet ederlerdi. Se'âlibî, Ebû Dülef'in *Sâsânîyye Kasidesi* ile bu taifeye müntesip dilencilerin marifetlerini ve işlerindeki maharetini anlatıp kasideyi şerhiyle birlikte Sâhib b. 'Abbâd'a ithaf

---

<sup>18</sup> Tevhîdî, *Ahlâkû'l-vezîreyn*, 439.

<sup>19</sup> Tevhîdî, *Ahlâkû'l-vezîreyn*, 439-440.

<sup>20</sup> Tevhîdî, *Ahlâkû'l-vezîreyn*, 444-445.

<sup>21</sup> Tevhîdî, *Ahlâkû'l-vezîreyn*, 445.

<sup>22</sup> Fahrüddeve tarafından vezirliğe getirilen Sâhib on sekiz yıl boyunca bu görevi sürdürmüştür. Özellikle ilme ve edebiyata olan düşkünlüğü ile ön plana çıkmıştır. Dönemin önemli âlim ve şairlerini topladığı ilim meclislerine bizzat iştirak etmiştir. Kendisi aynı zamanda belâgat ve fesâhatı ile temayüz etmiş önemli bir şairdir. Bk. İlyas Çelebi, “Sâhib b. Abbâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/512-515. Se'âlibî Rey, İsfahan ve Cürcân'da onun etrafında Ebü'l Hasan es-Sülemî, Ebü'l Fadl Bedüzzaman el-Hemedânî, Kâdî Cürcânî, Ebû Dülef ve Sâbî gibi büyük şairlerin toplandığını ifade eder. Bk. Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail es-Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr fi mehâsini ehli'l-'asr*, thk. Müfîd Muhammed Kamhiyye (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 3/226.

<sup>23</sup> Hafâcî, *Mesâdirü'l-mektebeti'l-edebîyye*, 86.

<sup>24</sup> Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 3/414.

etmesinin ardından vezirin çok sevindiğini ve Ebû Dülef'le yakınlığını daha fazla artırdığını ifade eder.<sup>25</sup>

## 2. Kaynaklarda Ebû Dülef

Ebû Dülef kaynaklarda en erken İbnü'n-Nedîm'in *"Fihrist"* kitabında zikredilir. Nitekim çağdaşı olan İbnü'n-Nedîm ile 377/987-88 yılları arasında Bağdat'ta görüştikleri kabul edilir<sup>26</sup> ki İbnü'n-Nedîm *"Fihrist"*'te Ebû Dülef'ten alıntılar yapar<sup>27</sup> ve onu "seyyah" olarak niteler.<sup>28</sup> *"el-Besâir ve'z-zehâir"* eserinde Ebû Dülef'in bazı beyitlerini nakleden<sup>29</sup> ve *"Ahlâkü'l-vezîreyn/Mesâlibü'l-vezîreyn"* kitabında Ebû Dülef ile iki vezir İbnü'l-'Amîd ve Sâhib b. 'Abbâd arasındaki hadiseleri aktaran Ebû Hayyân et-Tevhîdî de Ebû Dülef ile görüşmüştür. Zira İbnü'l-'Amîd'in Ebû Dülef'i hedef alan risâlesinden sonra Ebû Hayyân Ebû Dülef'e buna karşı ne yaptığını bizzat sormuştur.<sup>30</sup> *"Ahlâkü'l-vezîreyn"* eserinde Ebû Dülef'in bir beytini aktaran<sup>31</sup> et-Tevhîdî kitabın genelinde onun tabip vasfına atıfta bulunur.<sup>32</sup> Ebû Dülef'in hayatı ve şiirleri ile ilgili en temel bilgileri ise Se'âlibî *"Yetîmetü'd-dehr"* kitabında nakleder. Ebû Dülef'i geniş bir şekilde anlatan<sup>33</sup> Se'âlibî, onun "şair" ve "seyyah" vasıflarını ön plana çıkarırken "tabip", "müneccim"<sup>34</sup> ve "dilenci"<sup>35</sup> gibi vasıflarına da atıfta bulunur. Ebû Dülef'e ait farklı şiir beyitlerini<sup>36</sup> nakleden Se'âlibî, yaklaşık iki yüz beyitten oluşan *Sâsâniyye Kasidesi'*ni şerhiyle beraber aktarır.<sup>37</sup> Se'âlibî onu anlatmaya şu ifadelerle başlar:

"Ebû Dülef; bol nükteli, keskin zekalı ve dilencilik konusunda usta bir şairdir. Kendisi sıkıntı içinde, gurbette ve zorlu yolculuklarda doksan yaşı tüketmiştir.<sup>38</sup> İlim ve edebiyata hizmet yolunda her daim hareket halinde olmuştur. Nitekim Ebü'l-Fadl el-Hemedânî'nin bana okuduğu beyitlerinde kendisi beldelere yaptığı seyahatlerle ilgili şunları kaydeder:<sup>39</sup>

فِي ظُعْنِي وَفِي حِلِّي	"وَقَدْ صَارَتْ بِلَادِ اللَّهِ
تَحَاسَدْنَا عَلَى رَحْلِي	تَعَايَرْنَا بِلَبْثِي وَ
عَلَى أُنْسٍ مِنَ الْأَهْلِ	فَمَا أَنْزَلْنَا إِلَّا

*Allah'ın beldeleri firakımda ve ikametimde dönüştüler*

*Konaklamamla değiştiler, ayrılışıma üzüldüler*

<sup>25</sup> Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 3/414.

<sup>26</sup> Câlûdî, "er-Risâletani'l-Ülâ ve's-Sâniye", 5.

<sup>27</sup> Bu alıntılarının bazıları için bk. Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kub İshak b. Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1997), 422, 423, 426.

<sup>28</sup> İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 422.

<sup>29</sup> Bu beyitler için bk. Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, thk. Vedâd el-Kâdî (Beyrut: Dâru Sâdir, 1988), 128, 162.

<sup>30</sup> Tevhîdî, *Ahlâkü'l-vezîreyn*, 445.

<sup>31</sup> Tevhîdî, *Ahlâkü'l-vezîreyn*, 174-175.

<sup>32</sup> Bk. Tevhîdî, *Ahlâkü'l-vezîreyn*, 438-445.

<sup>33</sup> Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 3/413-436.

<sup>34</sup> Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 2/472

<sup>35</sup> Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 3/414.

<sup>36</sup> Örneğin bk. Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 3/263-265, 415.

<sup>37</sup> Bk. Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 3/416-436.

<sup>38</sup> Bu cümle Şenterînî'nin eserinde geçen ifadelerle karşılaştırmalı olarak tercüme edilmiştir. Bk. Ebü'l-Hasen Alî b. Bessâm eş-Şenterînî, *ez-Zâhire fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, thk. İhsan Abbas (Libya-Tunus: ed-Dârü'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1979) 8/581.

<sup>39</sup> Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 3/414.

*Bedelere ben, ancak ahalinin rızasıyla konaklarım''*

Se'âlibî, *Letâifü'l-me'ârif* kitabında Büveyhî hükümdarı Adudüddeve'nin (ö. 372/983) Şîrâz'daki bir sohbet meclisinde Ebû Dülef ile Ebû Ali el-Hâim arasında geçen bir atışma diyalogunu aktarır. Se'âlibî'nin kaydettiği bu bilgiler Ebû Dülef'in "seyyah" ve "edip" kimliğini güzel bir şekilde yansıtırken, diğer taraftan onun sadece vezirler tarafından değil hükümdarlar tarafından da büyük hürmet gördüğünü belgelemektedir. Buna göre Ebû Ali, Ebû Dülef'e "*Allah sana Şam vebasını, Hayber hummasını, Bahreyn'in dalak iltihabını, Arap yarımadasının çibanını, Dehistan'ın Akdoğan'ını musallat etsin. Ve seni şiddetli ter hastalığı, Fâris ateşi ve Belh iltihabı ile vursun.*"<sup>40</sup> şeklindeki sözleri yönelttikten sonra Ebû Dülef ona şöyle karşılık verir:

"Ey miskin! Sen Ebû Leheb'e "Tebbet" mi okuyorsun? Burada kime caka satıyorsun? Bilakis Allah, sana Mısır'ın yılanlarını, Sicistan'ın engereklerini, Şehrizer'un akreplerini ve Ehvâz'ın zehirli sarı akreplerini musallat etsin. Bana ise Yemen bürdesini, Mısır'ın altın işlemeli keten elbisesini, Rûm, Şûş ve Çin'in ipek kumaşlarını, Fâris'in giysilerini, İsfahan'ın parlak elbiselerini, Übüle'nin sarıklarını, Bağdat'ın altın işlemeli giysisini, Harhir'in sincap kürkünü, Bulgaristan'ın kunduz kürkünü, Hazar ve Kaşgar'ın tilkilerini, Gök Oğuzlar'ın (Gagavuzlar) azamatlı kürkünü, Herat'ın derilerini, Ermenistan'ın pantolon askılıklarını ve Kazvin'in çoraplarını versin... Ve beni Şam elması, Irak yaş hurması, Yemen muzusu, Hindistan cevizi, Kûfe baklası, Ehvâz şekeri, İsfahan balı, Kirman hurması, Ercân pekmezi, Hülvân inciri, Bağdat üzümü, Cürcân hünnabı, Best eriği, Rey narı, Nihâvend armudu, Neysâbur ayvası, Tûs kaysısı, Merv lokumu ve Hârezm karpuzu ile rızıklandırısın..."<sup>41</sup>

Ebû Dülef'in seyahat ettiği İslâm coğrafyasının özellikleri konusunda sahip olduğu derin kültür karşısında şaşırarak Adudüddeve "*Sen müthiş birisin Ebû Dülef, krallarla sohbeta senin gibiler iştirak eder Ebû Dülef!*" diyerek onu takdir eder ve kendisine hediyeler ihsan eder.<sup>42</sup>

*Mu'cemü'l-udebâ* isimli eserinde Ebû Dülef'e sınırlı sayıda atıf yapan Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-büldân* eserinde ise Ebû Dülef'e çokça başvurur ve ondan alıntılar yapar. Hamevî, *Mu'cemü'l-udebâ* eserinde Ebû Dülef'in özellikle şair kimliğini ön plana çıkarır.<sup>43</sup> *Mu'cemü'l-büldân* eserinde ise Ebû Dülef'i "şair"<sup>44</sup> ve "edip"<sup>45</sup> olarak niteleyen Hamevî, onun Çin'e yaptığı yolculuk sonrasında telif ettiği risâleyi kitabında zikrettiğini ifade eder.<sup>46</sup> Hamevî'nin bahsettiği bu risâle Ebû Dülef'in ilk risâlesidir.<sup>47</sup> Coğrâfî bölgeleri tanıtmaya noktasında Ebû Dülef'in ismini zikrederek otuza yakın yerde ondan alıntılar yapan<sup>48</sup> Hamevî, müsteşrik Karchoviski'ye göre ise ayrıca onun ismini zikretmeden ondan alıntılar yapmıştır. Ona göre Hamevî, Kafkasya ile ilgili verdiği bilgilerin birçoğunu Ebû Dülef'in ikinci risâlesinden almıştır.<sup>49</sup> Aynı şekilde ünlü coğrafyacı Zekeriyâ b.

<sup>40</sup> Se'âlibî, *Letâifü'l-me'ârif*, nşr. Prof. De Jong (Londra: Quem Kitaplığı, ts.), 132.

<sup>41</sup> Se'âlibî, *Letâifü'l-me'ârif*, 132-133; Bu kıssanın zikredildiği başka kaynaklar için bk. Ebû'l-Kasım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim er-Râfiî el-Kazvîni, *et-Tedvîn fi ahhâri Kazvîn*, thk. Azizullah el-'Atârudî (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987) 1/36; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-acâib ve ferîdetü'l-garâib*, thk. Enver Mahmut Zenâti (Kahire: Mektebetü's-Sekâfe'l-İslâmiyye, 2008), 379.

<sup>42</sup> Se'âlibî, *Letâifü'l-me'ârif*, 133.

<sup>43</sup> Hamevî, *Mu'cemü'l-udebâ: İrsâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsân Abbâs (Beirut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 2/689, 706.

<sup>44</sup> Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/35, 476, 4/389.

<sup>45</sup> Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/ 375.

<sup>46</sup> Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/476, 4/352, 389.

<sup>47</sup> Lu'aybî, "Mukaddime li rihletey Ebî Dülef", 37.

<sup>48</sup> Hamevî'nin bazı alıntıları için bk. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/53, 207, 2/433, 3/279, 440-441.

<sup>49</sup> Lu'aybî, "Mukaddime li rihletey Ebî Dülef", 38.

Muhammed el-Kazvî'nin (ö. 682/1283) *Âsârü'l-bilâd* adlı coğrafi eserinde Ebû Dülef'e çokça atıfta bulunduğu mülâhaza edilir.<sup>50</sup> Kazvî'nin, Ebû Dülef'i *Acâibü'l-büldân* eserinin sahibi, beldeleri gezen ve oralardaki ilginç şeyleri anlatan bir "seyyah" olarak niteler.<sup>51</sup> Son dönem âlimlerinden Ziriklî<sup>52</sup>, onu "şair" ve "seyyah" olarak nitelerken Brockelmann<sup>53</sup> da onu "edip" ve "seyyah" olarak aktarır.

### 3. Eserleri

#### 3.1. *er-Risâletü'l-Ülâ*

Ebû Dülef bu risâlesinde Çin kralı tarafından Sâmânî başkenti Buhârâ'ya gönderilen heyetle beraber Çin'e yaptığı seyahati anlatır. Sâmânî hükümdarı Nasr b. Ahmed'in kızını krallarına isteyen Çin heyetinin bu isteği geri çevrilmiş ancak hükümdar, kralın kızını oğullarından biriyle evlendirmek adına Ebû Dülef'in de içinde olduğu bir grubu heyetle beraber 331 (942) yılında<sup>54</sup> Çin'e yollamıştır.<sup>55</sup> Ebû Dülef, Buhârâ'dan başladığı yolculuğunda Batı Türkistan, Doğu Türkistan ve Çin'in başkenti Sendebil'e oradan Hindistan'a, Hindistan'dan da Sicistan yoluyla İslâm beldelerine yönelmiştir.<sup>56</sup> Ebû Dülef, bu yolculukta doğu ülkelerindeki yol güzergahlarını, buralardaki farklı siyaset ve saltanat şekillerini, değişken yaşam koşulları ve ibadet yerlerini, büyük krallarını, idarenin temel dayanakları ve idarecilerin mertebelerini vafedeceğini ifade eder.<sup>57</sup> Yaklaşık on yıl sürdüğü<sup>58</sup> tahmin edilen seyahat boyunca Ebû Dülef, geçtiği yerlerin isimlerini<sup>59</sup>, gelenek ve göreneklerini, yemek ve giyim tarzlarını, mimari yapılarını, orada bulunan değerli taş ve madenleri, su kaynaklarını ve tedavi amaçlı kullanılan bitki ve ot türlerini<sup>60</sup> kısacası siyasî, sosyal, dînî, ekonomik ve kültürel tüm özellikleriyle ilgili bilgiler aktarmıştır. İfadeleri somutlaştırmak adına Ebû Dülef'in uğradığı bölgelerden biri olan Tibet ile ilgili gözlemlerini aktarmak yerinde olur. O, şunları kaydeder:

"...Daha sonra Tibet olarak bilinen bir kabileye doğru yol aldık. Onların arazilerinde emniyet ve bolluk içerisinde kırk gün yürüdük. Onlar buğday, arpa, bakla, balık ve diğer etler ile baklagiller, üzüm ve meyvelerle beslenirler. Kendileri elbisenin her türünü giyerler. Onların -içinde ineğin yağlı derisinden yapılmış bir ibadethanenin olduğu- kamıştan inşa edilen bir şehirleri vardır. O ibadethanede hayvan putları ve misk ceylanına ait boynuzlar mevcuttur. Burada Müslüman, Yahudi, Hıristiyan, Mecûsî ve Hintli olan insanlar

<sup>50</sup> Bu atıfların bazıları için bk. Ebû Yahya Cemâlüddîn Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvî'nin, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 45, 124, 194, 281, 365, 399, 451, 507.

<sup>51</sup> Kazvî'nin, *Âsârü'l-bilâd*, 97, 589. Kazvî'nin, "*Acâibü'l-mahlûkât ve garâibü'l-mevcûdât*" adlı eserinde Ebû Dülef'in risâlelerinden istifade etmiştir. Bk. Ahmed el-Hüseyn, "Ebû Dülef el-Hazrecî el-Yenbuî: Şâiren ve coğrafiyen el-Arab", *Dârü'l-Yemâme li'l-Bahsi ve't-Terceme ve'n-Neşr* 26/3-4 (1991), 183.

<sup>52</sup> Hayruddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 7/216.

<sup>53</sup> Carl Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, çev. Ramazan Abdu't-Tevvâb (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1975-1977), 4/245-246.

<sup>54</sup> Hasan, *er-Rehhâletü'l-müslimîn*, 27.

<sup>55</sup> Ebû Dülef, *er-Risâletü'l-Ülâ*, 39.

<sup>56</sup> Ignati Iulainovich Karchoviski, *Târihu'l-edebi'l-coğrafiyyi'l-Arabî*, çev. Salahüddin Osman Hâşim (Kahire: Lecnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1963), 1/188; Ebû Dülef, *er-Risâletü'l-Ülâ*, 13.

<sup>57</sup> Ebû Dülef, *er-Risâletü'l-Ülâ*, 38.

<sup>58</sup> Abdülemîr Muhammed Emin el-Verd, "Min usûli'l-makâmât 'inde'l-Bedî: Ebû Dülef el-Hazrecî mühlhimü'l-makâmât", *Câmiatü Bağdat: Külliyyetü'l-Âdâb*, 39 (1990), 77.

<sup>59</sup> Örneğin bu bağlamda onun toplam on bir tane Türk boyunu zikrettiği görülür. Bk. Câlûdî, "er-Risâletani'l-Ülâ ve's-Sâniye", 15.

<sup>60</sup> Hüseyn, "Ebû Dülef", 184. Bu bağlamda kırk altı maden ve bitki çeşidinden söz ettiği ifade edilir. Câlûdî, "er-Risâletani'l-Ülâ ve's-Sâniye", 17.

ikamet eder ve Alevî el-Beğrâcî'ye haraç öderler. Kendilerine sadece kura yoluyla baş seçen bu kabilenin suç ve cinayet hapisaneleri vardır. Ve onların namazı da bizim kiblemize doğrudur.”<sup>61</sup>

Bu risâlesinde Sâmnî hükümdarı Nasr b. Ahmed'in ismini zikreden ve onu Horasan'ın yüce, güçlü sultanı olarak aktaran<sup>62</sup> Ebû Düle'f'in risâleyi hükümdara ve onun veziri Ebû Abdullah el-Ceyhânî'ye hediye etmiş olma ihtimali yüksektir.<sup>63</sup> Risâleyi müsteşrik C. Van Schlozer, Hamevî ve Kazvî'nin bilgilerine dayanarak 1845 yılında Latinceye çevirmiştir. Alman şarkiyatçılar Ferdinand Wüstenfeld 1866-1873 yılları arasındaki çalışması içerisinde, J. Markwart ise 1903 yılında risâleyi Almanca'ya çevirmişlerdir. 1913 yılında Fransız Gabriel Fernand risâleyi tahkik ve dipnotlarla beraber Fransızca'ya çevirmiştir. Risâleyi Alman müsteşrik Alfred von Rohr-Sauer doktora tezi olarak çalışmış ve 1939 yılında neşretmiştir.<sup>64</sup> Onun bu tercüme ve tahlil çalışmasından önce bazı araştırmacılar Ebû Düle'f'in Çin ve Hindistan seyahatlerinin vuku bulmadığı kanaatindeydiler.<sup>65</sup>

### 3.2. *er-Risâletü's-Sâniye*

Ebû Düle'f'in bu risâlesi Doğu ve Kuzey İran dâhil Batı Ermenistan'a kadar yaptığı seyahati anlatır. Azerbaycan'ın güneyindeki Şiz kentinden başlayan seyahat, kuzeye doğru Bakü, Tiflis, Erdebil ve Şehrizar kentlerine, buradan da doğuya doğru Karmîsîn (Kirmanşah), Hemezân, Taberistan, Kûmis, Tûs, Nişâbur ve Karâta'ya yönelmiştir. Ayrıca kendisi Hûzistân ve İsfahân'dan da bahseder.<sup>66</sup> Ebû Düle'f'in bu risâlesi ilk risâlesinin devamı kabilindedir. Zira kendisi, gezip gördüğü halde ilk risâlesinde anlatmadığı yerleri 341/952 yılında kaleme aldığı<sup>67</sup> ikinci risâlesinde aktarmıştır. Bu durumu mukaddimede açık bir şekilde şöyle izah eder:

“Ben -ki hizmetkârınızım ve Allah izzetinizi, gücünüzü, kudretinizi ve saltanatınızı daim eylesin (duasını ediyorum)- Buhârâ'dan Çin'e aynı istikamette devam eden ve oradan dönüştü Hindistan'a yaptığım dairesel seferi genel olarak ele alan bir risâleyi sizin için kaleme almışım. Ve o risâlede dolaştığım ülkeler ve gezdiğim kabilelerde gördüğüm bazı tuhaf şeyleri zikretmişim. Ancak uzatma korkusundan konuyu kısa tutmuşum. Şimdi ise müşahede ettiklerimin genelini toplayan ve gözlemlediklerimin daha fazlasını içeren kapsamlı<sup>68</sup> bir risâleyi kaleme almayı uygun buldum. Bu çalışma, düşünen kimselerin ondan faydalanması, güç ve saltanat sahiplerinin onunla tecrübe kazanması ve yeryüzünü gezme imkânı bulamayanların kültürlerini arttırması gayesiyle yapılmıştır.”<sup>69</sup>

Ebû Düle'f bu risâlede -önemli faydalarından dolayı- bilhassa doğal madenler ve özellikleri üzerinde duracağını ifade eder.<sup>70</sup> Bu bağlamda içinde altın, gümüş, cıva, kurşun, alüminyum ve bakır gibi doğal maden ve taşların olduğu kırıktan fazla yerin ismini zikreder. Onun ayrıca maden suları ve

<sup>61</sup> Ebû Düle'f, *er-Risâletü'l-Ûlâ*, 44-45.

<sup>62</sup> Ebû Düle'f, *er-Risâletü'l-Ûlâ*, 39.

<sup>63</sup> Câlûdî, “*er-Risâletani'l-Ûlâ ve's-Sâniye*”, 13.

<sup>64</sup> Lu'aybî, “*Mukaddime li rihletey Ebî Düle'f*”, 35-37; Koçak, “*Mis'ar b. Mühelhil*”, 30/176-177.

<sup>65</sup> Lu'aybî, “*Mukaddime li rihletey Ebî Düle'f*”, 44.

<sup>66</sup> Koçak, “*Mis'ar b. Mühelhil*”, 30/176-177; Serdar Gündoğdu, *Ebu Düle'f'in İran Seyahatnamesinin Tercümesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 29.

<sup>67</sup> Ebû Düle'f, *er-Risâletü's-Sâniye li Ebî Düle'f (Rehâletü'l-karnî'l-'aşir)*, Muhakkikin mukaddimesi, thk. Butrus Bûlghâkûf - Enes Hâlidof (Kahire: Âlemü'l Kütüb, 1970), 26.

<sup>68</sup> Tahkik metninde "شافية" şeklinde geçen ve “kapsamlı” olarak tercüme edilen ibare Abdülmün'im Hafâcî'ye göre yanlış olup doğrusu "ثانية" yani “ikinci” olmalıdır. Bk. Hafâcî, *Ebû Düle'f*, 63-64.

<sup>69</sup> Ebû Düle'f, *er-Risâletü's-Sâniye*, 29-30.

<sup>70</sup> Ebû Düle'f, *er-Risâletü's-Sâniye*, 30.



tedavide kullanılan bitkilere ilgisinin olduğu görülür.<sup>71</sup> Örneğin kendisi Bakü'de bulunan petrol yataklarından<sup>72</sup> ve Ermenistan'daki madenlerden bahseder. Bu meyanda o, Bakü'deki petrol rezervlerinden söz eden ilk seyyahlardandır.<sup>73</sup> Bunun yanında Ebû Dülef'in İran ve Kafkasya ile ilgili bilgiler vermesi, Tiflis'in değirmenlerinden bahsetmesi<sup>74</sup>, Ermenistan, Cürçân ve Horasan'ın bazı bölgelerindeki nüfus yapısı hakkında bilgiler aktarması hem genel hem de coğrafî tarih için önem arz eder.<sup>75</sup> Mesela Ebû Dülef'in Rey şehri ile ilgili aktardığı gözlemler onun gezdiği yerlerle ilgili her tür bilgiyi verme konusunda özel bir çaba içerisinde olduğunu gösterir. O, şunları kaydeder:

“Rey’de gül, dört ay boyunca canlı kalır. Erik ve kayısı ise dört aydan daha fazla bir süre boyunca yenilir. Ayrıca Rey’de uyuz hastalığına iyi gelen küçük hamamlar, gizli (gömülü) madenler vardır. Buranın toprakları Benû Kârin, Demâvend, Deylem ve Taberistan dağları ile birleşir. Ve bu dağların birinde -kış ve bahar aylarında dağın vadi sularının ve derelerindeki selin akıp oluşturduğu- büyük bir göl gördüm. Bu gölün su miktarı yaz-kış ne artar ne azalır. Kış ve bahar aylarının tek bir gününde bu vadi ve derelerden o kadar çok su dökülür ki şayet yere aksaydı büyük bir deniz oluştururdu. Bu gölün etrafında nergis, menekşe ve gül sahaları mevcuttur. Gölün yakınında, kapı kubbesi ve bazı duvarlarından başka bir şey kalmayan eski bir saray kalıntısı vardır. Ancak onunla ilgili bana malumât verecek birini bulamadım.”<sup>76</sup>

Halk arasında yaygın olan bazı bilgileri tahkik etmek adına Ebû Dülef'in bazen bizzat deneyler de yaptığı görülür. Örneğin onun Tahran'da bulunan büyük, yaz-kış karlı Demâvend dağının ortasına kadar kendisini tehlikeye atarak tırmanıp yaptığı gözlemleri aktarması bu kabildendir.<sup>77</sup> Ebû Dülef'in bu risâlesini de ilk risâlesi gibi Sâmânî hükümdarı Nasr b. Ahmed ve veziri Ceyhânî'ye ithaf etme ihtimali daha güçlü görünmektedir. Zira mukaddimelerinden her iki risâlesini de aynı kişilere ithaf ettiği anlaşılmaktadır.<sup>78</sup> Bununla beraber bazı araştırmacılar risâlelerin Büveyhî hükümdarları Rüküddevle ve Adudüdevle ile vezirleri Sâhib b. 'Abbâd ve İbnü'l-'Amîd'e ithaf edilmiş olabileceğini de göz önünde bulundururlar.<sup>79</sup> Risâleyi 1955 yılında Arapça metni, İngilizce tercümesi ve açıklamasıyla birlikte Vladimir Fedorovich Minorsky yayımlamış, Ebü'l-Fadl Mîr Seyyid Ali Nakî Tabâtabâî ise bu neşri “*Sefernâme-i Ebû Dülef der Îrân bâ ta'lîk-u tahkîkât-ı Vilâdimir Minûrskî*” başlığıyla Farsça'ya çevirmiştir.<sup>80</sup> Serdar Gündoğdu ise Tabâtabâî'nin Farsça tercümesinden risâleyi Türkçe'ye çevirerek “*Ebu Dülef'in İran Seyahatnamesinin Tercümesi*” başlığı altında yüksek lisans tezi olarak çalışmıştır.<sup>81</sup>

Ebû Dülef'in risâlelerinde seyahat ettiği yerlerle ilgili düzensiz bilgiler vermesi ve bazı kabile isimlerinin aktarımı noktasında bazı yanlışlar yapması özellikle ilk seyahatinin gerçekleştiğine dair çeşitli itirazların yapılmasına neden olmuştur.<sup>82</sup> Örneğin Rus araştırmacı Grigoriev'e göre bu

<sup>71</sup> Ebû Dülef, *er-Risâletü's-Sâniye*, 22; Hüseyin, Ebû Dülef, 185.

<sup>72</sup> Bk. Ebû Dülef, *er-Risâletü's-Sâniye*, 45.

<sup>73</sup> Hafâcî, *Ebû Dülef*, 65.

<sup>74</sup> Ebû Dülef, *er-Risâletü's-Sâniye*, 46.

<sup>75</sup> Ebû Dülef, *er-Risâletü's-Sâniye*, 22-23.

<sup>76</sup> Ebû Dülef, *er-Risâletü's-Sâniye*, 79.

<sup>77</sup> Ebû Dülef, *er-Risâletü's-Sâniye*, 80-82.

<sup>78</sup> Hafâcî, *Ebû Dülef*, 64.

<sup>79</sup> Câlûdî, “er-Risâletani'l-Ûlâ ve's-Sâniye”, 12-13; Ayrıca bk. Karchoviski, *Târîhu'l-edebi'l-coğrâfiyyi'l-Arabî*, 188.

<sup>80</sup> Koçak, “Mis'ar b. Mühelhil”, 30/176-177.

<sup>81</sup> Bk. Gündoğdu, *Ebu Dülef'in İran Seyahatnamesinin Tercümesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

<sup>82</sup> Câlûdî, “er-Risâletani'l-Ûlâ ve's-Sâniye”, 15.

seyahatler gerçekleşmemiş bilakis Ebû Dülef, okuduğu ve duyduğu şeyleri aktarmıştır.<sup>83</sup> Minorsky'e göre ise Ebû Dülef'in seyahatlerinin bazıları gerçek olmasına rağmen bazıları hayal ürünü olup kuşkuludur. Ancak Alfred von Rohr-Sauer ve Karchoviski'ye göre Ebû Dülef'in seyahatlerinin hayal ürünü olduğunu söylemek yanlıştır. Zira Ebû Dülef'in, geçtiği yerlerin tarihi ve doğal yapısıyla ilgili aktardığı bilgiler çok dakik olup doğru oldukları sonradan da tespit edilmiştir.<sup>84</sup> Karchoviski'ye göre Ebû Dülef, risâlelerindeki olayları düzenli bir şekilde aktarmamış ve okuduğu, duyduğu şeyleri ve gezdiği yerlerdeki müşahedelerini de ayırt etmeksizin uzun bir süre sonra hafızasında kaldığı kadarıyla aktarmıştır. Fakat çağdaşı İbnü'n- Nedîm'in ona atıfları, Demâvend tepesine tırmanma hikayesini Kazvînî'nin de aktarması, dönemin Sicistan valisi hakkında verdiği bilgilerin doğruluğu gibi deliller seyahatlerinin gerçekliği noktasında herhangi bir şüpheye mahal bırakmamıştır.<sup>85</sup> Ayrıca Ebû Dülef'in risâlelerinde zayıf olan metinlerin olabileceği ve müstensihlerin bazı kelimeleri tashif etmiş olabilecekleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlardan da önemlisi Ebû Dülef'in "şair" ve "edip" kimliğini dikkate almadan risâlelerinde salt bir coğrafyacı titizliği aramak vakıyyla uyuşmayacaktır.<sup>86</sup>

### 3.3. *el-Kasîdetü's-Sâsâniyye*

Ebû Dülef'in şiirleri genel anlamda övgü, yergi ve mizah temalıdır.<sup>87</sup> Ancak onun basılmış bir divanı olmayıp toplamı 247 beyti bulan şiirleri kaynaklardan toplanmıştır. Ebû Dülef'in bize intikal eden temel şiir mecmuası ise 195 beyitlik yekûnuyla *Sâsâniyye Kasidesi*'dir.<sup>88</sup> Bahsi geçtiği üzere kasideyi Se'âlibî şerhiyle beraber *Yetîme*'de nakletmiştir. Sâhib b. 'Abbâd'a ithaf ettiği bu kasidede Ebû Dülef, Abbasiler döneminde "Benû Sâsân" diye meşhur olan bir grubun, insanlardan para koparmak için edebiyat üzerinden başvurdukları yolları anlatır. Bu gayeyle edebiyat yapan, şiir söyleyen ve kendi aralarında özel bir jargon oluşturan şair ve ediplere "Benû Sâsân" ismi verilmiştir.<sup>89</sup> "Benû Sâsân"<sup>90</sup> isminin siyasi bir çağrışımı olmayıp Sâsânîlere herhangi bir atıf içermez.<sup>91</sup> Kaside, o günkü Abbasi toplumunun âmmî Arapçasında yaygın olarak kullanılan birçok Farsça kelimeyi barındırdığı için veyahut o dönemde "Sâsânî" kelimesinin "dilenci" kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmasından ötürü bu şekilde isimlendirilmiştir. Zira Harîrî'nin (ö. 516/1122) ve Şihabuddin el-Hafâcî'nin (ö. 1069/1659) makâmâtları ile Safiyyüddin el-Hillî'nin (ö. 749/1348) kasidesinde olduğu üzere "Sâsâniyye" olarak tesmiye edilen edebî çalışmalar mevcuttur.<sup>92</sup> Ebû Dülef'in Abbasi halifesi

<sup>83</sup> Karchoviski, *Târîhu'l-edebi'l-coğrâfiyyi'l-Arabî*, 188-189.

<sup>84</sup> Hafâcî, *Mesâdirü'l-mektebeti'l-edebiyye*, 70.

<sup>85</sup> Karchoviski, *Târîhu'l-edebi'l-coğrâfiyyi'l-Arabî*, 189-190; Bu konudaki tartışmalar için ayrıca bk. Lu'aybî, "Mukaddime li rihletey Ebû Dülef", 43-46, 50-51.

<sup>86</sup> Lu'aybî, "Mukaddime li rihletey Ebû Dülef", 45-46.

<sup>87</sup> Hafâcî, *Ebû Dülef*, 76.

<sup>88</sup> Hüseyin, "Ebû Dülef", 181.

<sup>89</sup> Hafâcî, *Mesâdirü'l-mektebeti'l-edebiyye*, 96.

<sup>90</sup> Fârisî asıllı bir şahsın babası tarafından hanedan mülkünden mahrum bırakılmasının ardından sokaklara çıkarak dilencilik mesleğinde ustalaştığı ve "Sâsân" nispetinin de ona dayandığı iddia edilir. Bk. Şevki Dayf, *el-Fenn ve mezâhibuhu fi'n-nesri'l-Arabî* (Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.), 248.

<sup>91</sup> Câlûdî, "er-Risâletani'l-Ûlâ ve's-Sâniyye", 8.

<sup>92</sup> Lu'aybî, "Mukaddime li rihletey Ebû Dülef", 46-47.

Ebü'l-Kâsım el-Mutî' Lillâh'ı (ö. 364/974) da bu dilenci gruptan sayması "Sâsâniyye" kelimesinin siyasi bir işareten ziyade sosyal bir oluşuma gönderme<sup>93</sup> yaptığına delildir. Zira o, şöyle der:<sup>94</sup>

وَمِنَّا قِيمُ الدِّينِ الْمُطْبِيعُ      الشَّائِعُ الذِّكْرِ  
يَكْدِي مِنْ مُعْزِ الدَّوْلَةِ      الحُبْرَ عَلَى قَدْرِ

*Şanı yayılmış dinin temeli Mutî' bizdendir*

*Muizzüddeve'den ihtiyacı kadar ekmek dilenir"*

Kendisi de "Benû Sâsân" taifesinden olan Ebû Dülef bu kasideyi yine bu grubun en önemli şairlerinden kabul edilen Ahnef el-'Ukberî'nin (ö. 385/995) dâl (د) kafiyeli/dâliyye kasidesine nazire yapmak için kaleme almıştır.<sup>95</sup> Ahnef, kasidesinin bir yerinde "Benû Sâsân" ile ilgili şu beyitleri zikreder:<sup>96</sup>

"على أُنَى بِمَحْمَدِ اللَّهِ      فِي بَيْتِ مِنَ الْمِجْدِ  
بِإِخْوَانِي بَنِي سَاسَانَ      أَهْلِي الْجَدِّ وَالْمِجْدِ  
لَهُمْ أَرْضُ خِرَاسَانَ      فَقَاشَانَ إِلَى الْهِنْدِ  
إِلَى الرُّومِ إِلَى الرَّجَجِ      إِلَى الْبُلْغَارِ وَالْبَيْتِ  
قَطَعْنَا ذَلِكَ النَّهْجَ      بِلَا سَيْفٍ وَلَا غَمْدِ

*Allah'a hamdolsun ki ben şeref dolu bir yerdeyim*

*Benû Sâsân'dan değerli ve gayretli kardeşlerimleyim*

*Onlarıdır Horasan, Kâşan ve Hindistan'a değin topraklar*

*Hatta Rum'a, Zenc'e, Bulgaristan'a ve Send'e kadar*

*Tüm bu yolları kılıç ve kını kullanmadan kat ettik"*

Buna mukabelede bulunan Ebû Dülef gazel ile başladığı râ (ر) kafiyeli/râiyye kasidesinde sözü kendisine ve "Benû Sâsân"a mensubiyetine getirerek şöyle der:<sup>97</sup>

"جُفُونٌ دَمْعُهَا يَجْرِي      لَطُولِ الصَّدِّ وَالْهَجْرِ

<sup>93</sup> Zira bu grubun üyeleri fakirlikleri ile bilindiği için Büveyhî otoritesi altında yetkileri olmayan halifenin bu gruptan sayılması grubun Sâsânîlerle bir ilgileri olmadığını gösterir. Bk. Hafâcî, *Mesâdirü'l-mektebeti'l-edebiyye*, 98.

<sup>94</sup> Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 3/429.

<sup>95</sup> Hafâcî, *Ebü Dülef*, 86.

<sup>96</sup> Hafâcî, *Mesâdirü'l-mektebeti'l-edebiyye*, 98; Hafâcî, *Ebü Dülef*, 86.

<sup>97</sup> Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 3/416.

وَقَلْبٌ تَرَكَ الْوَجْدُ      بِهِ جَمْرًا عَلَى جَمْرٍ  
لَقَدْ ذَقْتُ أَهْوَى طَعْمَيْنِ      مِنْ خُلُوٍ وَمِنْ مُرٍّ  
وَمَنْ كَانَ مِنَ الْأَحْرَارِ      يَسْأَلُو سَلْوَةَ الْحُرِّ  
وَلَا سَيْمًا وَفِي الْغُرْبَةِ      أَوْدَى أَكْثَرَ الْعُمْرِ  
تَعَرَّيْتُ كَغَصْنِ الْبَانِ      بَيْنَ الْوَرَقِ وَالْحَضِرِ  
وَشَاهَدْتُ أَعْجَابِيَا      وَأَلْوَانًا مِنَ الدَّهْرِ  
فَطَابَتْ بِالنَّوَى نَفْسِي      عَلَى الْإِمْسَاكِ وَالْفِطْرِ  
عَلَى أَيٍّْ مِنَ الْقَوْمِ      الْبَهَائِلِ بَيْنِي الْعُرِّ  
بَنِي سَاسَانَ وَالْحَامِي      الْحِمَى فِي سَالِفِ الْعَصْرِ

*Göz kapaklarım ki ayrılık ve hicretin uzunluğundan akıtır yaşlar  
Ve aşkın içine kor kor ateşler saldığı bir kalbim var  
Hem tatlı hem acı sevginin iki tadına da vardım  
Hür olanlar ise unutmakta bulurlar teselliyi  
Benim gibi, öyle ki gurbette geçti ömrün çoğu  
Yalnızlaştım, yaprak ve yeşillikler arasındaki Banağacı dalı gibi  
Zamanın türlü renklerini ve garip şeyler müşahede ettim  
Nefsim alıştı uzaklara hem varlığa hem yokluğa  
Çünkü ben, önde gelen saygın bir kavimdenim  
Benû Sâsân ki geçmiş asırda değerlerin hâmîsi oldular''*

“Benû Sâsân” a mensup olan kişilerin gücünden ve dünyanın dört bir yanına dağıldıklarından gururla söz eden Ebû Dülef şunları kaydeder:<sup>98</sup>

فَنَحْنُ النَّاسُ كُلُّ النَّاسِ      فِي الْبَرِّ وَفِي الْبَحْرِ  
أَخَذْنَا جِرْيَةَ الْخَلْقِ      مِنْ الصِّينِ إِلَى مِصْرٍ  
إِلَى طَنْجَةَ بِلِّ فِي كُلِّ      أَرْضٍ خَيْلْنَا تَسْرِي

<sup>98</sup> Se'âlibî, Yetîmetü'd-dehr, 3/417.

إِذَا ضَاقَ بِنَا قُطْرٌ      نزلنا عنه إِلَى قُطْرٍ  
لنا الدُّنْيَا بِمَا فِيهَا      من الإسلامِ والكُفْرِ  
فَنَصْطافِ عَلَى التَّلَجِ      وَنَشْتُو بَلَدَ النَّمْرِ

*Biziz insanların hepsi, tümü hem karada hem denizde  
İnsanların cizyesini biz aldık Çin'den ta Mısır'a  
Tanca'ya kadar, yok yok yer kürenin tümünde koşar atlarımız  
Daralırsa bize bir diyar göçeriz oradan başka diyara  
Bizimdir içindikilerle tüm dünya İslâm'ı ve küfrü ile  
Öyle ki biz, kar üstünde yaz, hurma diyarında kışı yaşarız''*

Ebû Dülef, çıktığı uzun seyahatleri ise şu güzel beyitlerle vasfeder:<sup>99</sup>

أَلَا إِنِّي حَلَبْتُ الدَّهْرَ      من شَطْرٍ إِلَى شَطْرٍ  
وَجَبْتُ الْأَرْضَ حَتَّى صِرْتُ      فِي التَّطَوَّافِ كَالْحِضْرِ  
وَلِلْغُرْبَةِ فِي الْحُرِّ      فِعَالُ النَّارِ فِي النَّيْرِ  
وَمَا عَيْشُ الْفَتَى إِلَّا      كَحَالِ الْمَدِّ وَالْجَزْرِ  
فَبَعْضُ مِنْهُ لِلْخَيْرِ      وَبَعْضُ مِنْهُ لِلشَّرِّ  
فَإِنْ لُمْتَ عَلَى الْعُرْبَةِ      مِثْلِي فَاسْمَعْنِي عُذْرِي  
أَمَالِي أَسْوَةٌ فِي عُرْبِي      بِالسَّادَةِ الطُّهْرِ

*Gerçek şu ki ben zamanın hem hayrını hem şerrini tecrübe ettim*

*Dolaştım yeryüzünü ta ki seyahatte Hızır gibi oldum*

*Gurbet ise özgür kişiye ateşin altına ettiğini eder*

*Gencin hayatı olsa olsa med-cezirin hali gibidir*

*Ondan bazısı hayır bazısı da şerdir*

*Şayet gurbetten ötürü benim gibileri kımayacaksan o zaman özrümü dinle*

*Kusursuz yolculuklarıma yön veren emellerimdir''*

Yapılan alıntılardan da anlaşıldığı üzere Ebû Dülef'in bu kasidesi<sup>100</sup> çoğunlukla onun yaptığı seyahatleri ve "Benû Sâsân" grubunun para toplamak için kullandıkları hileleri anlatır. Ebû Dülef

<sup>99</sup> Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 3/435.

edebiyatı kullanarak para kazanmayı bir eksiklik olarak görmez, bilakis bu yöntemi şerefli bir yol kabul eder ve ona göre övgüye lâyık kim varsa bu grubun içine dahil edilebilir. Örneğin bu bağlamda şunları söyler:<sup>101</sup>

أهل البدو والحضر      "ومنا شعراء الأَرْض  
والأشراف من فِهر      ومنا سائر الأنصار

*Bedevi ve hadari farketmez bizdendir tüm yeryüzü şairleri*

*Yine bizdendir ensâr ve Fihr'in diğer eşrâfi'*

Hicri 4. yüzyılda edebiyatçılar arasında şöhret bulan Ebû Dülef'in belâgat yüklü bu kasidesi "Benû Sâsân" edebiyatının zirve örneklerinden olmasının yanı sıra Abbasî şiirine de ışık tutan büyük bir edebî kaynaktır.<sup>102</sup>

#### 4. Makâmât Geleneğindeki Rolü

Edebî nesrin önemli bir türü olan "makâme", edebî ve dilsel yetkinliği izhar etmek için telif edilen ve dilencilik ile hile etrafında dolaşan kısa hikayeler olarak tanımlanabilir.<sup>103</sup> Arap edebiyatı tarihinde Bedüzzaman el-Hemedânî'nin (ö. 398/1008) *Makâmâtü Bedüzzaman*, Harîrî'nin (ö. 516/1122) *Makâmâtü'l-Harîrî*, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Makâmâtü'z-Zemahşerî*, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Makâmâtü's-Süyûtî* ve Nasif el-Yazici'nin (ö. 1871) *Makâmâtü'l-Yâzici/Mecma'ü'l-bahreyn* adlı eserleri "makâmât" geleneğinde en fazla şöhret kazanan çalışmalardır.<sup>104</sup> Bu çalışmaların en güçlü örneği<sup>105</sup> Harîrî'nin makâmâtı kabul edilse de edebiyat tarihçisi Kalkaşendî'ye (ö. 821/1418) göre<sup>106</sup> bu türü ortaya çıkaran kişi Bedüzzaman el-Hemedânî'dir. Örneğin bu durumu Harîrî, "Gerçek şu ki -bu asırda duraksayan ve yıldızı sönen- bazı edebiyat meclislerinde Hemedân allâmesi Bedüzzaman'ın ortaya çıkardığı makâmelerin zikredilmesi adet halini almıştır."<sup>107</sup> sözleriyle vurgular. Şevki Dayf da edebiyatçılar arasında "makâme" kelimesini terim anlamıyla kullanan ilk kişinin Bedüzzaman el-Hemedânî olduğunu teyit eder. Ona göre bir gruba hitaben söylenen bir tür söz olan makâmelerle Arap dilini, üslûbunu ve seçkin lafızlarını öğretmek temel hedeftir. Dolayısıyla "makâme", tâlim maksadıyla irât edilen edebî ve belîğ bir söz çeşididir.<sup>108</sup>

Makâmeleri birbirinden bağımsız kıssalar halinde aktaran Bedüzzaman, dili ve edebiyatıyla insanları büyüleyen ve onlardan para koparan bir şahsiyeti makâmelerin kahramanı yaparken bu makâmeleri rivayet eden bir râvi şahsiyet oluşturmuştur.<sup>109</sup> Harîrî'ye göre Bedüzzaman'ın

<sup>100</sup> Kasidenin tamamı için bk. Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 3/416-436.

<sup>101</sup> Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 3/429.

<sup>102</sup> Hafâcî, *Mesâdirü'l-mektebeti'l-edebîyye*, 100-101.

<sup>103</sup> Hanna el-Fahûrî, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî* (Beyrut: Matbaatü'l-Bavlûsiyye, 1953), 2/738.

<sup>104</sup> Dayf, *el-Makâme* (Kahire: Dârü'l-Meârif, 1973), 76-79.

<sup>105</sup> Ebû'l Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhü'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ* (Beyrut: Dârü'l- Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 14/125.

<sup>106</sup> Kalkaşendî, *Subhü'l-a'sâ*, 14/124.

<sup>107</sup> Ebû Muhammed Kasım b. Ali b. Muhammed el-Harîrî, *Makâmâtü'l-Harîrî* (Beyrut: Dârü'l- Minhâc, 2014), 4.

<sup>108</sup> Dayf, *el-Makâme*, 8-9.

<sup>109</sup> Fahûrî, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, 2/739.

makâmelerinin kahramanı olan Ebü'l-Feth el-İskenderî ile râvisi İsâ b. Hişâm meçhul şahsiyetler olup bilinmeyen kişiliklerdir.<sup>110</sup> Ancak Abdülmünîm Hafâcî'nin başını çektiği bazı araştırmacılar Bedüzzaman'ın oluşturduğu kahraman şahsiyet Ebü'l-Feth el-İskenderî'nin Ebû Dülef'in kendisi olduğunu iddia etmektedirler.<sup>111</sup> Hafâcî'ye göre Bedüzzaman'ın tüm makâmelerinin kahramanı olan Ebü'l-Feth el-İskenderî âlim, edip, şair, münekkî, belîğ, maceracı, mahir, kurnaz, her yeri dolaşan ve zorlu hayat şartlarından dolayı türlü türlü yollarla para ve yemek elde etmeye çalışan bir şahsiyettir. Bununla beraber kendisi tecrübeli, hikmetli, gezip gören ve meclislerdeki fasîh konuşmalarıyla insanları sarsan bir karakterdir.<sup>112</sup> Ona göre Bedüzzaman'ın yaşadığı çağda Ebû Hayyân et-Tevhîdî ve Ahnef el-'Ukberî (ö. 385/995) gibi bahsi geçen sıfatlara sahip kişilikler olsa da bu sıfatlarla tamamen mutabık kalan kişi Ebû Dülef el-Hazrecî'dir.<sup>113</sup>

Bahsi geçen iddiayı öne sürenlerin bu konudaki en somut ve büyük delili ise Se'âlibî'nin *Yetîme'* de kullandığı ifadelerdir. O, şöyle der:

“Bedüzzaman, Ebû Dülef'in şiirini bana okudu ve makâmelerin birinde bu şiiri Ebü'l-Feth el-İskenderî'ye nispet etti:

فَأَلَّا يَغْرُورُ                      "وَيَحْكُ هَذَا الرَّيْمَانَ زُورُ"  
در بالليالي كَمَا تَدُورُ              لَا تَلْتَزِمُ حَالَةَ وَلَكِنْ

*Yazık sana! (Bil ki) bu zaman yalan dolandan ibarettir, o halde gurur      aldatmasın  
sakın seni*

*Bir hal üzere sabit kalma dolaş, geceler dönüp durduğu gibi...'*<sup>114</sup>

Hafâcî'ye göre burada Ebû Dülef'i üstad ve muallim olarak gören ve onun râvisi olan Bedüzzaman'ın bizzat kendisi Ebü'l-Feth'in Ebû Dülef olduğunu ikrar etmiştir. Dolayısıyla ona göre Arap edebiyatında yeni bir tür olan “makâme” fikrini Bedüzzaman'a ilham eden Ebû Dülef'tir.<sup>115</sup> Hafâcî'nin bu bilgiden yola çıkarak Ebü'l-Feth'in Ebû Dülef olduğunu iddia etmesi başka somut delillerle desteklenmediği için zorlama bir yorumdur. Zira Bedüzzaman'ın makâmâtta Ebû Dülef'in birkaç beytini hatta daha fazlasını kullanması onun oluşturduğu kahramanın Ebû Dülef'in bizzat kendisi olduğunu kanıtlamaz. Bu şekildeki genel ve kesin bir yoruma varmak için daha net kanıtlara veya müellifin bizatihi izahına ihtiyaç vardır. Kaldı ki Bedüzzaman'ın başka bir şairin beyitlerini de Ebü'l-Feth kanalıyla aktarmasına hiçbir mani yoktur. Bu metotla gerçekleşecek bir kimlik tespiti önümüze birden fazla kahraman figürü çıkaracaktır. Nitekim “makâme”lerin menşeyini veya ilham kaynağını İbn Düreyd<sup>116</sup> ve İbn Fâris<sup>117</sup> gibi dilcilere de atfeden araştırmacılar mevcuttur.<sup>118</sup>

<sup>110</sup> Harîrî, *Makâmât*, 4.

<sup>111</sup> İddia için bk. Hafâcî, *Mesâdirü'l-mektebeti'l-edebiyeye*, s. 103-108; Hafâcî, *Ebu Dülef*, 98-102; Verd, “Min usûli'l-makâmât”, 88-100; Hüseyin, “Ebû Dülef”, 180-181; Lu'aybî, “Mukaddime li rihletey Ebû Dülef”, 47-48.

<sup>112</sup> Hafâcî, *Mesâdirü'l-mektebeti'l-edebiyeye*, 103.

<sup>113</sup> Hafâcî, *Ebu Dülef*, 100.

<sup>114</sup> Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 3/415-416.

<sup>115</sup> Hafâcî, *Mesâdirü'l-mektebeti'l-edebiyeye*, 107.

<sup>116</sup> Bu iddia için bk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. (İbrâhîm b.) Temîm el-Ensârî el-Fihri el-Husrî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: Dârü'l-Cil, ts.), 1/305.

<sup>117</sup> Bu iddia için bk. Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi'l-luğa'l-Arabiyye* (Kahire: Müessesetü Hindâvi, 2012), 2/739.

Dolayısıyla böyle özel bir iddia yerine Şevki Dayf'ın ifade ettiği gibi Bedüzzaman'ın "Benû Sâsân" grubunun başta en önemli şairleri Ebû Dülef ile Ahnef el-'Ukberî olmak üzere bu gruptan genel anlamda etkilendiğini ve onların dilencilik metotlarını merkeze alarak makâmâtı yazdığını söylemek daha gerçekçi olur.<sup>119</sup> Zira ona göre Bedüzzaman "el-Makâmâtü'r-rusâfiyye"<sup>120</sup> adlı makâmesinde her iki şairin kasidelerinde tasvir ettikleri dilencilik hilelerini işlemiştir. Aynı zamanda kendisi bir makâmeyi bu gruba nispet ile "el-Makâmâtü's-Sâsâniyye" olarak isimlendirmiştir.<sup>121</sup> Bedüzzaman bu makâmesinde râvi Îsâ b. Hişâm'ın diliyle "Benû Sâsân" grubundan bahseder. Buna göre "Benû Sâsân" grubunun bazı üyeleriyle evinin kapısında karşılaşan Îsâ b. Hişâm'dan içlerinden biri şu etkili beyitlerle yiyecek, içecek ve giyecek talep eder:<sup>122</sup>

يَعْلُو خَوَانًا نَظِيفًا	أُرِيدُ مِنْكَ رَغِيفًا
أُرِيدُ بَقْلًا قَطِيفًا	أُرِيدُ مِلْحًا حَرِيفًا
أُرِيدُ حَلًّا ثَقِيفًا	أُرِيدُ حَمًّا غَرِيفًا
أُرِيدُ سَخْلًا حَرُوفًا	أُرِيدُ جَدِيًّا رَضِيفًا
يَعْشَى إِنَاءً طَرِيفًا	أُرِيدُ مَاءً يَتْلَجُ
وَجُبَّةً وَنَصِيفًا	أُرِيدُ مِنْكَ قَمِيفًا
لَكُمْ وَأَنْتَ مُضِيفًا	يَا حَبْدًا أَنَا ضِيفًا

*Temiz masaya lâyük bir parça ekmek istiyorum senden*

*Ufalanmış tuz istiyorum, hazır bakla istiyorum*

*Taze et istiyorum, ekşi sirke istiyorum*

*Süt emen oğlak istiyorum, kuzu yavrusu istiyorum*

*Güzel kabı doldurmuş buzlu su istiyorum*

*Elbise, cübbe ve sarık istiyorum senden*

*Ben sizin için ne güzel misafirim, sen de ne iyi ağırlayan!"*

Bu sözlere karşı koyamayan Îsâ b. Hişâm şaire para verdiğini zikreder.<sup>123</sup> Bu edebî yolla insanlardan para koparan grubu müşahede ettikten sonra onları takip ettiğini ifade eden Îsâ b. Hişâm

<sup>118</sup> Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Hasan Abbâs, *Neş'etü'l-makâme fi'l-edebi'l-Arabî* (Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.), 34-41.

<sup>119</sup> Şevki Dayf, *el-Fenn ve mezâhibuhu*, 249-250.

<sup>120</sup> Makâmeye bk. Ebü'l-Fazl Bedüzzaman Ahmed b. Hüseyin b. Yahyâ el-Hemedânî, *Makâmât*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1923), 206-215.

<sup>121</sup> Dayf, *el-Makâme*, 21-23.

<sup>122</sup> Bedüzzaman, *Makâmât*, 100-101.

<sup>123</sup> Bedüzzaman, *Makâmât*, 102.



grubun liderliğini Ebü'l-Feth el-İskenderî'nin yaptığını fark ettiğini aktarır.<sup>124</sup> Tüm bunlar Ebû Dülef gibi gezgin, kültürlü, edip, belîğ, tecrübeli ve saygın bir şairi Sâhib b. 'Abbâd'ın meclislerinde gören genç yaşındaki Bedüzzaman'ın<sup>125</sup> başta ondan ve "Benû Sâsân" grubunun diğer şairlerinden etkilendiğinin bariz göstergeleridir. Ancak Bedüzzaman'a makâmât yazma ilhamının Ebû Dülef'ten geldiği ve Ebü'l-Feth'in Ebû Dülef olduğu iddiası yerine onun makâmâtı şekillendiren en önemli aktörlerden biri olduğunu ifade etmek daha yerinde bir tutumdur.

### Sonuç

İslâm coğrafyasında siyasî kargaşaların yaşandığı bir asır olmasına rağmen hicri 4/10. asır Mütenebbî, Kâdî Cürçânî ve Ebû Firâs el-Hamdânî gibi şairler; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, Bedüzzaman ve Se'âlibî gibi edebiyatçılar; Makdîsî, İbn Havkal ve İbn Fadlân gibi coğrafyacılar ve idareci, şair ve edip kimliklerini taşıyan İbnü'l-'Amîd ile Sâhib b. 'Abbâd gibi önemli şahsiyetlerin yetiştiği bir dönemdir. Bu dönemde yaşayan ve "şair" ile "seyyah" kimliğiyle ön plana çıkan Ebû Dülef el-Hazrecî bu sayede birçok devlet adamı, edebiyatçı, coğrafyacı ve şairle görüşme imkânı bulan çok kültürlü bir karakterdir. Sâmanî yöneticileri ile kurduğu irtibat sayesinde çıktığı Çin ve Hindistan yolculukları neticesinde er-Risâletü'l-Ûlâ/İlk Risâle ve Azerbaycan, İran ve Ermenistan gezilerinin ardından da er-Risâletü's-Sâniye/İkinci Risâle eserlerini kaleme almıştır. Sâhib b. 'Abbâd'a ithaf ettiği ve "Benû Sâsân" olarak bilinen grubun insanlardan para koparmak için başvurdukları hileleri anlatan el-Kasîdetü's-Sâsâniyye ile de şiir ve edebiyat noktasındaki marifetini kanıtlamıştır. Bu zengin kültürü ile Ebû Dülef, Arap edebiyatı tarihine yeni bir edebî nesir türü olan "makâmât" sanatını kazandıran Bedüzzaman üzerinde en fazla etki bırakan şahsiyetlerdendir. Bu durum Abdülmünîm Hafâcî gibi bazı araştırmacıları makâmât fikrinin temelini Ebû Dülef'e dayandırmaya sevk etmiştir. Zira onlara göre Bedüzzaman'ın tüm makâmelerinin kahramanı Ebü'l-Feth el-İskenderî ile Ebû Dülef'in sıfatları birbirleriyle neredeyse örtüşmektedir. Bedüzzaman'ın Sâhib b. 'Abbâd'ın meclislerinde kendisinden yaşça büyük, oldukça kültürlü, itibar gören seyyah edip ve şair Ebû Dülef'i görüp ondan etkilenmesi oldukça muhtemeldir. Özellikle makâmelerin edebiyat ve şiir yoluyla para toplayan bir kahraman üzerinden kurgulanması ve "el-Makâmetü's-Sâsâniyye" adıyla Bedüzzaman'ın Ebû Dülef'in mensup olduğu "Benû Sâsân'a atıf yapan bir makâme serdetmesi söz konusu düşünceyi desteklemektedir. Buna ek olarak Se'âlibî'nin Yetîme'de, Bedüzzaman'ın Ebû Dülef'e ait bazı beyitleri makâmâta Ebü'l-Feth el-İskenderî'ye atfettiğini ikrar eden bilgiyi rivayet etmesi, bu araştırmacılar tarafından iddia için somut bir delil olarak kaydedilmiştir. Bedüzzaman'ın Ebû Dülef'ten etkilendiği çok açık bir şekilde zaten ortadadır. Fakat bu etkilenmeyi, çoğu edebiyatçı tarafından hayal ürünü kabul edilen bir kahraman olan, Ebü'l-Feth'in Ebû Dülef olduğunu söyleyecek kadar ileri götürmek abartı kabul edilebilir. Çünkü makâmelerin yazılış amacı Arap dili ve edebiyatının yetkinliğini ortaya koyarak edebî kültürü artırmak ve yaygınlaştırmaktır. Dolayısıyla yazar sadece tek bir şairden veya edebiyatçıdan etkilenip faydalanmaz. Aksine sahip olduğu tüm edebî ve dilsel birikim başta olmak üzere hem kendi dönemindeki hem de kendinden önceki dilci ve edebiyatçılardan istifade ederek eşsiz bir üslup yakalamaya çalışır. Bedüzzaman'ın, ondan sonra Harîrî ve diğer makâmât yazarlarının, da tam olarak yaptığı budur. Makâmât fikrini Bedüzzaman'a ilham eden isimler üzerinde oldukça ihtilaf olmasının en temel sebebi de bu olmalıdır. Kaldı ki bu fikri Ebû Dülef'in veya başka birinin Bedüzzaman'a ilham etmiş olmasının tespiti, makâmelerin olumlu veya olumsuz şekilde

<sup>124</sup> Bedüzzaman, *Makâmât*, 102.

<sup>125</sup> Hafâcî, *Mesâdirü'l-mektebeti'l-edebiyeye*, 107.

değerlendirilmesinde herhangi bir rol oynamayacaktır. Bu sebeple sahip olduğu edebî kültürle Ebû Dülelf'in makâmât fikrinin oluşması, yerleşmesi ve yaygınlaşmasında rol oynayan önemli aktörlerden biri olduğunu ifade etmek daha yerinde bir tutumdur.

### Kaynakça

- Abbâs, Hasan. *Neş'etü'l-makâme fi'l-edebi'l-Arabî*. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, ts.
- Ahmed, 'İvad. "Ebû Dülelf el-Hazrecî: Şâiren ve rehhâleten ve batalan". *İttihadü'l-Küttabi'l-Arab* 45/542 (2016), 180-186.
- Bediüzzaman, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Hüseyin b. Yahyâ el-Hemedânî. *Makâmât*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1923.
- Brockelmann, Carl. *Târihü'l-edebi'l-Arabî*. 6 Cilt. çev. Ramazan Abdu't-Tevvâb. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1975-1977.
- Câlûdî, 'Alyan Abdülfettah. "er-Risâletani'l-Ûlâ ve's-Sâniye"li'r-rehhâle Ebû Dülelf el-Hazrecî fi'l-karni'r-râbi'il-hicri (el-Aşri'l-milâdi): el-'Ard ve't-tahlîl". *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye li't-Târih ve'l-Âsâr* 9/2 (2015), 1-43.
- Çelebi, İlyas. "Sâhib b. Abbâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/512-515. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Dayf, Şevki. *el-Fenn ve mezâhibuhu fi'n-nesr'il-Arabî*. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 13. Basım, ts.
- Dayf, Şevki. *el-Makâme*. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1973.
- Ebû Dülelf, Mis'ar b. Mühelhil. *er-Risâletü'l-Ûlâ li Ebû Dülelf Mis'ar b. Mühelhil el-Hazrecî el-müteveffâ evâhire'l-karni'r-râbi'i'l-hicrî: Dirâse ve tahkik*. thk. Murayzin Said Murayzin 'Useyrî. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1995.
- Ebû Dülelf, Mis'ar b. Mühelhil. *er-Risâletü's-Sâniye li Ebû Dülelf (Rehhâletü'l-karni'l-âşir)*. thk. Butrus Bülghâkûf - Enes Hâlidof. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1970.
- Fahûrî, Hanna. *Târihü'l-edebi'l-Arabî*. Beyrut: Matbaatü'l-Bavlûsiyye, 1953.
- Gündoğdu, Serdar. *Ebu Dülelf'in İran Seyahatnamesinin Tercümesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Hafâcî, Muhammed Abdülmün'im. *Mesâdirü'l-mektebeti'l-edebiyye*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- Hafâcî, Muhammed Abdülmün'im. *Ebû Dülelf: 'Abkariyyun min Yenbû'*. Riyad: el-Mektebetü's-Sagîre, 1986.
- Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1995.
- Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah. *Mu'cemü'l-udebâ: İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*. 7 Cilt. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Harîrî, Ebû Muhammed Kasım b. Ali b. Muhammed. *Makâmâtü'l-Harîrî*. Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 2014.
- Hasan, Zeki Muhammed. *er-Rehhâletü'l-müslimûn fi'l-'usûri'l-vustâ*. Kahire: Hindâvî, 2012.
- Husrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. (İbrâhîm b.) Temîm el-Ensârî el-Fihri . *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*. 4 Cilt. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: Dârü'l-Cîl, ts.
- Hüseyin, Ahmed. "Ebû Dülelf el-Hazrecî el-Yenbu': Şâiren ve coğrafiyen el-Arab". *Dârü'l-Yemâme li'l-Bahsi ve't-Terceme ve'n-Neşr* 26/3-4 (1991), 178-188.
- İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kub İshak b. Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1997.
- İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer. *Harîdetü'l-acâib ve ferîdetü'l-garâib*. thk. Enver Mahmûd Zenâti. Kahire: Mektebetü's-Sekâfe'l-İslâmiyye, 2008.

- Kalkaşendî, Ebü'l Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî. *Subhü'l-a'shâ fi sinâ'ati'l-inşâ*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Karchoviski, Ignati Iulainovich. *Târîhü'l-edebi'l-coğrafiyyi'l-Arabî*. 2 Cilt. çev. Salahüddin Osman Hâşim. Kahire: Lecnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1963.
- Kazvînî, Ebü'l-Kasım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim er-Râfiû. *et-Tedvîn fi ahhâri Kazvîn*. 4 Cilt. thk. Azizullah el-'Atârudî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Kazvînî, Ebû Yahya Cemâlüddîn Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmûd. *Âsârü'l-bilâd ve ahhârü'l-'ibâd*. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- Koçak, İnci. "Mis'ar b. Mühelhil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/176-177. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Lu'aybî, Şakir. "Mukaddime li rihletey Ebî Dülef Mis'ar b. Mühelhil el-Hazrecî el-Yenbuî (Havâley m. 942-952)". *Mecelle Fasliyye Muhakkeme* 2/3 (2013), 35-56.
- Merçil, Erdoğan. "Büveyhîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/496-500. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Mez, Adam. *el-Hadara'l-İslâmiyye fi'l-karni'r-râbi'i'l-hicrî ('Asrû'n-nahda fi'l-İslâm)*. 2 Cilt. çev. Muhammed Abdülhâdi Ebû Reyde. Beyrut: Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, 5. Basım. ts.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail. *Yetîmetü'd-dehr fi mehâsini ehli'l-'asr*. 4 Cilt. thk. Mufîd Muhammed Kamhiyye. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail. *Letâifü'l-me'ârif*. nşr. Prof. De Jong. Londra: Quem Kitaplığı, ts.
- Şenterînî, Ebü'l-Hasen Alî b. Bessâm eş-Şenterînî. *ez-Zâhire fi mehâsini ehli'l-Cezîre*. 8 Cilt. thk. İhsân Abbâs. Libya-Tunus: ed-Dârü'l-Arabiyey li'l Kitâb, 1979.
- Tevhîdî, Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs. *Ahlâkü'l-vezîreyn (Mesâlibü'l-vezîreyn): Ahlâkü Sâhib b. 'Abbâd ve ibni'l-'Amîd*. thk. Muhammed b. Taviet et-Tancî. Beyrut: Dâru Sâdir, 1992.
- Tevhîdî, Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs. *el-Besâir ve'z-zehâir*. 10 Cilt. thk. Vedâd el-Kâdî. Beyrut: Dâru Sâdir, 1988.
- Verd, Abdülemîr Muhammed Emin. "Min usûli'l-makâmât 'inde'l-Bedî': Ebû Dülef el-Hazrecî mülhimü'l-makâmât". *Câmiatü Bağdat: Külliyyetü'l-Âdâb* 39 (1990), 75-112.
- Zeydân, Corcî. *Târîhu âdâbi'l-luğa'l-Arabiyey*. 4 Cilt. Kahire: Müessesetü Hindâvi, 2012.
- Ziriklî, Hayruddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dımaşkı. *el-A'lâm*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.